

Marianna Dąbrowska-Wnuk

Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach

E-mail: marianna.dabrowska-wnuk@us.edu.pl

Yvona Woźniaková

Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach

E-mail: yvona.wozniakova@us.edu.pl

Wizerunek starości w percepcji
osób w okresie dorastania i późnej
dorobłości. Analiza wybranych
uwarunkowań społeczno-
demograficznych /

*The image of old age in the perception
of adolescents and the people in late adulthood.
Analysis of selected socio – demographic
conditions.*

Abstract

This article is an image of old age issues presented by adolescents and people in late adulthood. The definition of image of old age is based on existing in today's society negative stereotypes. The study involved a representative sample of 385 people, including 179 adolescents and 206 seniors. It has been shown tendencies to a more negative, stereotypical perception of old age by adolescents. They pointed to more frequent and more satisfying growing up with grandparents contact /grandmothers as a factor shaping a more positive image of old age. In the group of seniors a more positive image of old age was associated with: female gender, a better education and health, the average economic conditions as well as involvement in organized forms of activity. The presented studies have educational and prophylactic value.

Keywords: senility; aging; late adulthood; senior; image of old age; old age stereotyping; education for old age; adolescent

1. WPROWADZNIENIE

Systematyczne badania z zakresu warunków życia i aktywności ludzi starych podjęto dopiero u schyłku XIX wieku, gdy coraz więcej osób zaczęło dożywać starości (Szarota 2004: 15). Starzenie się społeczeństw krajów uprzemysłowionych, w tym Polski, to obecnie powszechny i postępujący proces. Zmiany zachodzące w strukturze ludności, określane jako drugie przejście demograficzne, odnoszą się zarówno do wydłużenia średniej długości życia jak i znacznego zwiększenia procentowego ludzi starych (Dyczewski 2009: 21). Ze względu na powszechność zjawiska starości, z czym wiąże się pogłębianie niekorzystnych dysproporcji generacyjnych oraz konieczność podążania za zmieniającymi się potrzebami starzejących się jednostek i społeczeństw, wyznaczane są coraz to nowe obszary badawcze stanowiące przedmiot analiz podejmowanych w ramach różnych dyscyplin naukowych. W licznych publikacjach poświęconych problemom gerontologicznym, w kontekście dynamiki zachodzących zmian, ważne miejsce zajmuje problematyka wizerunku osób starszych.

Podejmując rozważania na ich temat należy zróżnicować dwa pojęcia: starość i starzenie się. Starość rozumiana jest jako jeden z okresów rozwojowych w życiu człowieka, zgodnie z periodyzacją rozwoju psychicznego, zamykający cykl ludzkiego życia, mający określoną charakterystykę, która uwzględnia wiek metrykalny, społeczny, biologiczny i psychologiczny. Z kolei starzenie się to długotrwały, nieunikniony i nieodwracalny proces dokonujących się w czasie zmian fizjologicznych (Steuden 2015: 159-160). Pomimo rozróżnienia terminologicznego, zarówno w języku naukowym jak i potocznym, pojęcie starość rozumiane jest niejednoznacznie; stosuje się je wymiennie z takimi pojęciami jak: późna dorosłość, jesień życia, wiek podeszły, trzeci wiek itp. Ponadto istnieją problemy z wyznaczeniem dolnej granicy starości, która wydaje się mocno rozmyta. Z uwagi na zróżnicowany przebieg procesu starzenia się jako umowny próg starości większość badaczy przyjmuje obecnie przedział 60-65 lat (Szarota 2004: 23, 95).

Ze względu na umowne granice starości oraz jej procesualny charakter, jednoznaczne i precyzyjne ustalenie ogólnych prawidłowości opisujących osobowość i zachowanie się człowieka starego nie jest możliwe. Jak zauważa Szarota (2004: 95) „starość nie poddaje się próbom jakiegokolwiek generalizacji, zawsze ma wymiar indywidualny”. W strukturze zmian odnoszących się do starości (w porównaniu z wcześniejszymi okresami rozwojowymi) zaznacza się bowiem bardzo wyraźnie znaczenie czynników pozanormatywnych, a wśród nich rolę samego podmiotu (Straś-Romanowska 2003: 288). Zakres, sposób przeżywania i wartościowania zmian (bez względu na ich uniwersalny charakter) zależny jest od uwarunkowań zdrowotnych, osobowościowych, doświadczeń życiowych, a także kontekstu rodzinnego (np. spostrzeganego wsparcia), społecznego i kulturowego (Steuden 2015: 164).

Postrzeganie starości stanowi wypadkową odkryć cywilizacyjnych i mód obyczajowych dominujących w danym czasie historycznym oraz systemu wartości przyjętego w danej kulturze (Potent-Ambroziewicz 2013: 37). W kulturze europejskiej

wskazuje się na dwie współwystępujące tradycje, a mianowicie: platońską, dowartościowującą ludzi starych i starość jako wiek błogosławiony, oraz zgoła odmienną tradycję arystotelesowską (Minois 1995: 67-72). Dualizm postaw wobec starości towarzyszył naprzemiennie wszystkim epokom i kulturom; nie inaczej jest również obecnie. Postawy wobec starości przyjmują dwojaki charakter: (1) gerontofobii, zgodnie z którą postrzega się ludzi starych jako ciężar społeczny, w skrajnych przypadkach wiodąc ich do eksterminacji oraz (2) gerontokracji, przyznającą im przywileje, władzę i społeczny prestiż (Szarota 2004: 6, 7).

Obecnie obserwuje się proces subiektywnego i obiektywnego przewartościowania obowiązujących postaw wobec ludzi starych (Olejniczak 2013). Pomimo znaczących i postępujących sukcesywnie w świadomości społecznej zmian dotyczących możliwości dalszego rozwoju i kierowania nim przez osoby starsze (Kowalik 2002: 311), zauważalny jest nadal wyraźny trend negowania starości jako okresu rozwojowego i ludzi starych jako jego przedstawicieli. W literaturze przybiera wniosków z badań nad postawami, opiniami, przekonaniem czy wyobrażeniami młodych osób, w których wyraźnie górują negatywne skojarzenia związane z wiekiem senioralnym (np. Maciantowicz 2006; Wiechetek et al. 2006; Potent-Ambroziewicz 2013). W kolejnych okresach rozwojowych ilość negatywów przypisywanych osobom starszym stopniowo maleje, a pejoratywny pierwotnie obraz starości dopełniają coraz częściej atrybuty pozytywne (por. np. Rembowski 1990; Zych 1999; Szarota 2004, Wandrasz 2005).

W dobie kultu młodości, starość wiąże się głównie z brakiem akceptacji jej biologicznych konsekwencji, które wraz z upływem lat doprowadzają do degradacji organizmu. Ze starością kojarzy się często niedołęstwo, utrata sił witalnych, a jeśli spojrzeć przez pryzmat obowiązującego kanonu estetycznego, stanowi zaprzeczenie piękna, budząc nierzadko niechęć a nawet obrzydzenie. W percepcji młodzieży starość funkcjonuje na zasadzie obrazu mityzowanego, pełniąc rolę jedynie teoretycznego konstrukt (por. Potent-Ambroziewicz 2013: 11). Postawa ta wyraża się w negowaniu własnej starości i antycypowaniu niemalże wiecznej młodości i wiążących się z nią przywilejów, co przekłada się na przekonanie przeciętnego licealisty, że nigdy nie doświadczy starości.

Jednym z czynników odpowiedzialnych za kształtowanie wizerunku starości są funkcjonujące w świadomości społecznej stereotypy, z którymi starsi ludzie muszą się nieustannie konfrontować. Na stereotypowe cechy ludzi w podeszłym wieku składają się zarówno pozytywne jak i negatywne wzorce (Szarota 2004: 51). Te negatywne wydają się pełnić bardziej znaczącą rolę w procesie kształtowania ich wizerunku społecznego. Według powszechnie znanej koncepcji Lippmanna (1922, za: Bokszański 2001: 13), stereotypy to „obrazy, które ludzie noszą w głowach”. Stanowią one kategorię opisującą pewien obszar zjawisk psychospołecznych, ważnych dla zrozumienia dynamiki życia w społeczeństwie. Jako uproszczone obrazy myślowe pewnej kategorii osób, instytucji czy zdarzeń, w swych zasadniczych cechach, podzielane są przez dużą liczbę ludzi, poprzedzając ich osobiste obserwacje i doświadczenia (Bokszański 2001: 6, 8, 15). Dokonywane przez nich charakterystyki podlegają procesowi generalizacji, co oznacza, że zostają uproszczone

i ujednoczone, przypisywane zasadniczo wszystkim jej członkom, niezależnie od rzeczywistych różnic między nimi. Utrwalone w ten sposób trudno podlegają modyfikacjom, wykazując cechy względnej trwałości. Stereotypy skupiają się zazwyczaj na negatywnych, niekorzystnych cechach (Aronson 1997: 543-4; Colman 2009: 705). Stereotypom zwykle, chociaż nie zawsze, towarzyszą uprzedzenia, tj. przychylnie lub nieprzychylnie nastawienia wobec każdego członka zaliczanego do odpowiedniej kategorii (Boksański 2001: 6). Tak więc występowanie stereotypów zniekształca rzeczywisty obraz starości, uniemożliwiając dostrzeżenie indywidualnych różnic w obrębie tej grupy wiekowej. Doprowadza to nierzadko do stygmatyzacji i utrwalania postawy ageizmu, która wyraża się w różnych formach dyskryminowania osób starszych, zarówno przez jednostki jak i instytucje. Osobom starszym przypisuje się brzydotę, bezsilność, aseksualność, choroby i psychiczne ograniczenia (Janiszewska-Rain 2005: 612).

Źródeł stereotypizacji należy upatrywać zarówno w uwarunkowaniach historycznych, kulturowych, religijnych, obyczajowych jak i społecznych. Obecnie podkreśla się coraz powszechniej (por. Szarota 2004; Janiszewska-Rain 2005; Kołodziej 2006; Potent-Ambroziewicz 2013) znaczenie przemian społeczno-obyczajowych, jakie na gruncie rodziny dokonały się w ostatnich kilkudziesięciu latach, doprowadzając do deprecjacji starości i utrwalania negatywnych stereotypów. Związane jest to z zastępowaniem rodzin wielopokoleniowych (w których seniorzy zwyczajowo zajmowali wysoką pozycję, obdarzani byli szacunkiem, pełnili wyraziste role) rodzinami nuklearnymi, co spowodowało zmniejszenie częstotliwości kontaktów i emocjonalne zdystansowanie się pokolenia wnuków i dziadków. Osobisty kontakt pozwalający na budowanie rzeczywistego obrazu starości zostaje nierzadko zastąpiony przekazem medialnym, pogłębiającym brak wzajemnego zrozumienia międzypokoleniowego i nawiązanie obustronnie satysfakcjonującego kontaktu.

W dobie globalizacji obserwuje się wyraźne zagrożenie pokolenia starszego wyobcowaniem i wykluczeniem z różnych sfer aktywności, zarówno przez młodych, jak i w wyniku samoalienacji wynikającej z przekonania o braku odpowiednich kompetencji i kwalifikacji pozwalających sprostać wyzwaniom. W warunkach transformacji starzy ludzie są najmniej skorzy do ponoszenia ryzyka, są mniej zaradni, wolniej adaptują się do zmieniających się okoliczności (Janiszewska-Rain 2005: 657). Rodzi to typowe dla kultury prefiguratywnej (por. Mead 1978; za: Brzezińska i Hejmanowski 2005: 656-657) zmiany w funkcji generatywnej starszych pokoleń względem młodszych (przejście najmłodszego pokolenia na pozycję dominującą), a w konsekwencji przejęcie w wielu dziedzinach życia (np. technologicznej) roli nauczyciela wobec pokolenia dziadków i ojców. Ludzie starsi, jak wskazuje Lehr (1997) zawsze należą do czasu minionego i tak się ich postrzega. Ich świat i wartości przez nich uznawane dezaktualizują się we współczesnych realiach, a nie każdy chce lub potrafi dostrzec coś więcej: mądrość i doświadczenie czy wiedzę.

Starość to nie stan, lecz proces; do starości się dorasta, dojrzewa. Przystosowanie do niej dokonuje się w czasie, tym intensywniej, im więcej pojawia się oznak zwiastujących jej nadejście. Jednak pozytywna, dobra starość to rezultat kształtowania właściwych postaw na przestrzeni całego życia – wychowania do starości. Steuden

(2015: 185) zwraca uwagę, że podejmowane w tym obszarze działania powinny mieć charakter uniwersalny, uwzględniający zarówno perspektywę czasową (tzn. obejmować osoby na różnych etapach życia, począwszy od okresu dzieciństwa), jak i różne obszary oddziaływania (np. zdrowie, profilaktyka zaburzeń, relacje społeczne). Istotny w tym procesie jest zarówno przekaz międzypokoleniowy polegający na dzieleniu się bogactwem doświadczeń i życiowej mądrości z młodszą generacją, ale też wzbogacaniu wewnątrz grupy wiekowej. Istotne w procesie adaptacji do zmian jakie nieuchronnie niesie z sobą ten okres życia, stanowi także wykorzystanie osobistego potencjału rozwojowego osób starszych, zarówno na płaszczyźnie indywidualnej jak i społecznej. Autorzy publikacji (np. Wiechetek et al. 2006: 218-219) zwracają uwagę na ten aspekt procesu starzenia się ze względu na jego szczególny walor wychowawczy w odniesieniu do młodszych pokoleń.

2. PROBLEM BADAŃ

Pomimo znaczących przemian w sposobie myślenia o starości i traktowania ludzi starych, ich postępująca marginalizacja stanowi niechlubny rezultat rozwoju cywilizacyjnego ukierunkowanego na gloryfikowanie młodości i wiążących się z nią atrybutów. Odbiór społeczny ludzi starych, sposób ich spostrzegania, ma zarówno indywidualny jak i społeczny wymiar. Z perspektywy jednostki jest istotny dla antycypowania postaw wobec własnej starości i przygotowania się do niej, a gdy już nadejdzie, przeżycia tego okresu rozwojowego jako twórczego i satysfakcjonującego wyzwania. Wymiar społeczny z kolei wyraża się w sposobie traktowania ludzi starych przez instytucje i grupy społeczne (głównie rodzinę). Stąd też zrodziła się potrzeba zgłębienia tej problematyki, poznania opinii oraz uwarunkowań wizerunku starości po to, by możliwe było ich świadome kształtowanie. Celem podjętych badań jest zatem poznanie wizerunku starości (zmienna wyjaśniana) jaki prezentują osoby pochodzące z dwóch różnych grup pokoleniowych oraz jego uwarunkowań odnoszących się do sytuacji społeczno-demograficznej i rodzinnej (zmiennie wyjaśniające) osób badanych.

Wizerunek starości zdefiniowany został jako subiektywna ocena odnosząca się do wybranych aspektów funkcjonowania osób w okresie późnej dorosłości, ważnych z punktu widzenia ich odbioru społecznego. Na potrzeby badań wyodrębniono siedem takich aspektów: (1) *Zdrowie i samopoczucie fizyczne* (subiektywna ocena stanu zdrowia, samopoczucia i kondycji fizycznej oraz zachowań związanych ze zdrowiem), (2) *Zdrowie i samopoczucie psychiczne* (subiektywna ocena stanu zdrowia, samopoczucia i kondycji psychicznej - umysł i afekt), (3) **Życie rodzinne** (subiektywna ocena relacji z członkami najbliższej rodziny), (4) *Aktywność towarzyska* (subiektywna ocena zaangażowania w pozarodzinne relacje interpersonalne), (5) *Aktywność seksualna* (subiektywna ocena przekonań dotyczących aktywności seksualnej oraz podejmowanych zachowań seksualnych), (6) *Stabilizacja finansowa* (subiektywna ocena potrzeb ekonomicznych oraz gospodarowania zasobami finansowymi), (7) *Nowe technologie* (subiektywna ocena wiedzy, umiejętności i gotowości do korzystania z nowoczesnych technologii).

Podjęte badania miały zatem na celu udzielenie odpowiedzi na następujące pytania badacze: (1) Jaki wizerunek starości prezentują dorastający i osoby w okresie

późnej dorosłości, a tym samym, czy obraz ten różnicuje osoby należące do dwóch generacji? (2) Czy, a jeżeli tak, to jaka istnieje zależność pomiędzy wizerunkiem starości prezentowanym przez seniorów a ich płcią, wykształceniem, stanem cywilnym, oceną sytuacji socjano-bytowej, oceną stanu zdrowia i udziałem w zorganizowanych formach aktywności? (3) Czy, a jeżeli tak, to jaka istnieje zależność pomiędzy wizerunkiem starości prezentowanym przez młodzież a ich płcią oraz częstotliwością podejmowanych kontaktów z babcią/ dziadkiem i oceną satysfakcji z relacji jaka między nimi zachodzi.

Założono tym samym, w kolejno przyjętych hipotezach badawczych, istnienie wprost proporcjonalnej, dodatniej zależności pomiędzy pozytywnym, nie opartym na stereotypach, wizerunkiem starości prezentowanym przez seniorów a płcią żeńską (H:1); wyższym wykształceniem (H:2); lepszą **sytuacją socjalno -bytową** (H:3); pozostawaniem w związku małżeńskim (H:4) lepszą oceną stanu swojego zdrowia (H:5); zaangażowaniem w zorganizowane formy aktywności (H:6). Założono jednocześnie, w odniesieniu do grupy dorastających istnienie wprost proporcjonalnej, dodatniej zależności pomiędzy pozytywnym, wizerunkiem starości a płcią żeńską (H:7); większą częstotliwością kontaktów z babcią/ dziadkiem (H:8) oraz bardziej satysfakcjonującą oceną wzajemnych relacji (H:9).

3. NARZĘDZIA BADAWCZE

Na potrzeby badań wykorzystano autorskie narzędzie **Skalę Wizerunku Starości (SWS)** oraz **Metryczkę**. SWS składa się z 63 itemów ujętych w 7 podskal (po 9 w każdej), opisujących odpowiednio 7 wymiarów odnoszących się do różnych aspektów funkcjonowania osób w późnej dorosłości. Są nimi odpowiednio: (1) Zdrowie i samopoczucie fizyczne (2) Zdrowie i samopoczucie psychiczne (3) Życie rodzinne (4) Aktywność towarzyska (5) Aktywność seksualna (6) Stabilizacja finansowa (7) Nowe technologie. Pozytcje kwestionariusza wyprowadzono z teorii oraz badań sondażowych.

Skala SWS pozwala zmierzyć nasilenie negatywnych przekonań opartych na stereotypach poprzez dokonanie ogólnej oceny wizerunku starości oraz jej 7 składowych z osobna. Narzędzie skonstruowane zostało w oparciu o pięciostopniową skalę Likerta (od 1 *Zdecydowanie zgadzam się z tym stwierdzeniem* do 5 *Zdecydowanie nie zgadzam się z tym stwierdzeniem*). Maksymalna ilość punktów możliwych do uzyskania wyniosła 315, minimalna 63. Zmniejszanie się ilości otrzymanych punktów traktowano jako równoznaczne z prezentowaniem bardziej negatywnego, opartego na stereotypach, wizerunku starości.

Ze względu na to, że SWS jest nowo skonstruowanym narzędziem, ocenie poddano jego trafność i rzetelność. Wymóg trafności treściwej (wewnętrznej) spełniono dobierając odpowiednią grupę sędziów kompetentnych, co pozwoliło ze wstępnej puli 84 pozycji włączyć 63, w największym stopniu spełniające założone kryteria. Rzetelność pomiaru SWS okazała się zadowalająco wysoka (współczynnik α -Cronbacha 0,952 dla grupy dorastających i 0,957 dla grupy seniorów; w odniesieniu do poszczególnych podskal (od 0,712 do 0,894).

Metryczka pozwoliła na uzyskanie informacji opisujących sytuację społeczno-demograficzną i rodzinną osób badanych.

4. OSOBY BADANE

Badaniu poddano 385 osób, w tym 179 dorastających oraz 206 seniorów. W grupie młodzieży przeważały dziewczęta (59,8%). Dorastający mieli średnio 16,5 lat, byli mieszkańcami głównie dużych miast (77,5%). Pomimo tego, że mieli przynajmniej jedną babcie (92,2%) i jednego dziadka (71,5%), jedynie 14,8% zamieszkiwało z nimi na co dzień. Kontakt z dziadkami oszacowany został jako częsty (z babcią – 57,5%, z dziadkiem – 52,9%), a jakość relacji z nimi oceniana jako bardzo dobra lub dobra (relacja z babcią – 89,1%, z dziadkiem – 86% badanych).

W grupie seniorów przeważały kobiety (79,6%). Wiek badanych wyniósł średnio 68,5 roku (najmłodsza osoba miała 60 lat, najstarsza 91), ponad połowa seniorów (55,8%) to mieszkańcy dużych miast, z wykształceniem średnim lub wyższym (79,6%), pozostający w związkach małżeńskich (56,3%), średnio 43 lata. Seniorzy oceniali swoje warunki socjalno-bytowe najczęściej jako bardzo dobre lub dobre (59%), a stan zdrowia jako przeciętny lub dobry (94,7%). W większości były to osoby nie pracujące zawodowo (95,6%), za to aktywnie uczestniczące w zorganizowanych formach aktywności, głównie w zajęciach UTW (81,1%).

Badania przeprowadzono od stycznia do marca 2015 roku na terenie województw śląskiego i małopolskiego. Badania miały charakter jednokrotny, przeważnie grupowy; przeciętny czas badania wyniósł około 20-25 minut. Respondenci to uczniowie klas pierwszych liceów ogólnokształcących oraz słuchacze UTW, a także członkowie rodzin studentów psychologii.

5. WYNIKI

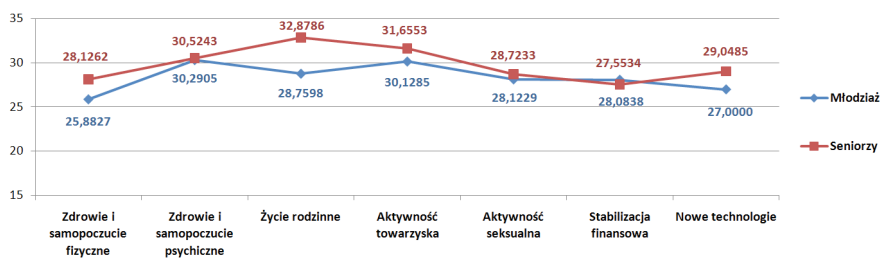
5.1. WIZERUNEK STAROŚCI W PERCEPCJI DORASTAJĄCYCH I OSÓB W PÓŻNEJ DOROSŁOŚCI – PORÓWNANIE OPINII BADANYCH

W oparciu o Skalę SWS scharakteryzowano wizerunek starości w obrębie każdej z grup wiekowych, to jest młodzieży i seniorów, a następnie dokonano porównania między grupami w odniesieniu do wyniku ogólnego SWS oraz jej poszczególnych podskal. Przy pomocy testu Kołmogorowa-Smirnowa sprawdzono normalność rozkładu zmiennej *Wizerunek starości*, aby podjąć decyzję dotyczącą wyboru współczynnika korelacji. Wyniki badanych z obu grup wskazują, że rozkład normalny nie został osiągnięty, zatem zmienna ta została poddana analizie przy użyciu testów nieparametrycznych.

Uzyskane dane empiryczne przeanalizowano jakościowo, wykorzystując statystyki opisowe. Badanie ujawniło duże zróżnicowanie ocen. Oceny niskie traktowano jako przejaw stereotypowego spostrzegania starości, świadczący o jej negatywnym wizerunku. Analiza wszystkich ocen na skali od 63 do 315 punktów, uzyskanych w 7 kategoriach (w każdej od 9 do 35 pkt.) pokazała, iż dyspersja w zakresie wyniku ogólnego SWS, dla obu grup łącznie, wynosi od 93 do 305 punktów, średnia 204,11, a odchylenie standardowe (SD) 40,51, co wskazuje, że generalnie badani,

bez względu na wiek, prezentują raczej pozytywny wizerunek starości. Tendencje te potwierdza analiza statystyk opisowych dla każdej z grup z osobna. W zakresie wyniku ogólnego uzyskanego w grupie seniorów (Min=93, Maks.=301; M=208,71; SD=43,96) i w grupie młodzieży (Min=102, Maks.=305; M=198,82; SD=35,52).

Graficzną ilustrację wyników średnich uzyskanych osobno w grupie młodzieży i grupie seniorów, w zakresie poszczególnych podskal SWS prezentuje poniższy rysunek.

Rysunek 1. Średnie wartości wyników podskal SWS dla grupy młodzieży i seniorów

Różnice między wynikami są stosunkowo niewielkie. Najniższy wynik świadczący o relatywnie największym nasileniu stereotypizacji uzyskano w przypadku grupy seniorów w podskali *Aktywność seksualna*, zaś w grupie młodzieży *Zdrowie i samopoczucie fizyczne*. Z kolei najwyższą wartość (obniżającą poziom stereotypowości) w podskali *Życie rodzinne* w grupie seniorów oraz *Zdrowie i samopoczucie psychiczne* i *Aktywność towarzyska* w grupie młodzieży.

Chcąc porównać dwie grupy badanych, to jest młodzież i seniorów (w zakresie wyniku ogólnego Skali SWS i wyników poszczególnych podskal), wykorzystano test Manna-Whitneya, co pozwoliło na porangowanie wyników a następnie dokonanie porównań między grupami. Analizy wykazały istotne różnice pomiędzy grupami wiekowymi w zakresie ogólnego wizerunku starości. Dorastający uzyskali niższe wyniki (średnia rang 177,44) niż seniorzy (średnia rang 206,52); $U=15651,00$; $p<0,011$. Tendencja ta odnosi się także, w kolejności, do następujących podskal opisujących ważne z punktu widzenia wizerunku starości obszary życia: *Życie rodzinne* (średnia rang dorastających 153,67, seniorów 227,17; $U=11397,00$; $p<0,000$). *Zdrowie i samopoczucie fizyczne* (średnia rang dorastających 172,80, seniorów 210,56; $U=14820,50$; $p<0,001$). *Nowe technologie* (średnia rang dorastających 177,79, seniorów 206,22; $U=15714,00$; $p<0,012$). *Aktywność towarzyska* (średnia rang dorastających 178,99, seniorów 205,17; $U=15929,00$; $p<0,021$). Nie zaobserwowano natomiast istotnych statystycznie różnic w odniesieniu do takich aspektów jak: *Zdrowie i samopoczucie psychiczne*, *Aktywność seksualna* oraz *Stabilizacja finansowa*. Pomimo braku istotnych statystycznie różnic obserwuje się nieco większą tendencję do stereotypizacji w grupie dorastających. Wszystkie uzyskane przez nich wyniki przyjmują wartość powyżej średniej rangi ($>177,44$) w porównaniu z seniorami, których wyniki znajdują się poniżej średniej rangi ($<206,52$).

5.2. WIZERUNEK STAROŚCI W PERCEPCJI SENIORÓW

Zgodnie z celem podjętych badań dokonano analiz zależności w obrębie każdej z grup wiekowych z osobna. Analizując korelacje między wizerunkiem starości seniorów a wybranymi zmiennymi społeczno-demograficznymi wykorzystano testy nieparametryczne. Przy interpretacji wyników uwzględniono korelacje istotne na poziomie 0,05.

Wizerunek starości a płeć. Analizy (dokonane przy użyciu testu Manna-Whitneya) ujawniły istotne różnice międzypłciowe w zakresie ogólnego wizerunku starości. Kobiety uzyskały wyższe wyniki (średnia rang 107,52) niż mężczyźni (średnia rang 83,15); $U=2589,50$; $p<0,017$. Tendencja ta ujawniła się także w odniesieniu do następujących podskal SWS: *Życie rodzinne* (średnia rang dla kobiet 108,73, dla mężczyzn 78,45; $U=2392,00$; $p<0,003$). *Zdrowie i samopoczucie psychiczne* (średnia rang dla kobiet 107,71, dla mężczyzn 82,39; $U=2557,50$; $p<0,013$). *Aktywność towarzyska* (średnia rang dla kobiet 107,16, dla mężczyzn 84,54; $U=2647,50$; $p<0,027$). W przypadku takich aspektów jak: *Stabilizacja finansowa*, *Nowe technologie* i *Aktywność seksualna* wykazano dodatnie zależności na poziomie trendu statystycznego ($p<0,065 - 0,077$), wskazujące na tendencje do większego stereotypizowania przez mężczyzn.

Wizerunek starości a wykształcenie. Wykazano, korzystając z korelacji rangowej Spearmana, związki pomiędzy wykształceniem seniorów a ogólnym wizerunkiem starości; choć bardzo słabe (,178), okazały się jednak istotne statystycznie. Na podobnym, słabym i bardzo słabym poziomie, wystąpiły dodatnie korelacje wykształcenia z wyróżnionymi podskalami Skali SWS, to jest: *Nowe technologie* (,202); *Zdrowie i samopoczucie fizyczne* (,190); *Stabilizacja finansowa* (,162) oraz *Zdrowie i samopoczucie psychiczne* (,157).

Wizerunek starości a warunki socjalno-bytowe. Analiza związków łączących ogólny wizerunek starości z oceną warunków socjalno-bytowych ujawniła ujemny kierunek zależności (-,182), wprawdzie bardzo słaby, jednak statystycznie istotny. Analizując zależności pomiędzy podskalami SWS a oceną sytuacji bytowej, wykazano konsekwentnie ujemne, słabe zależności pomiędzy podskalami: *Zdrowie i samopoczucie psychiczne* (-,218); *Stabilizacja finansowa* (-,185); *Zdrowie i samopoczucie fizyczne* (-,162).

Wizerunek starości a stan cywilny. Do porównania średnich rang wykorzystano test H. Kruskala-Wallisa. Porównanie zmiennej wyjaśniającej jaką jest stan cywilny z ogólnym wizerunkiem starości jak również wynikami poszczególnych podskal, nie wykazało istotnych statystycznie różnic między nimi (średnia rang dla wyniku ogólnego SWS mieści się w graniacach 84,18-128,23; $p<0,285$). Jedynie w przypadku osób, które nigdy nie były w związku, to jest panien i kawalerów, stereotypizacja na poziomie istotności statystycznej (średnia rang 102,04; $p<0,058$) odnosi się do podskali *Życie rodzinne*.

Wizerunek starości a stan zdrowia. Wyniki ujawniły bardzo słabą, dodatnią korelację (,161) pomiędzy oceną stanu zdrowia a ogólnym wizerunkiem starości.

W przypadku wybranych podskal SWS obserwuje się konsekwentnie dodatni, jednak bardzo słaby kierunek zależności w odniesieniu do aspektów: *Zdrowie i samopoczucie psychiczne* (,161); *Aktywność seksualna* (,151) oraz *Aktywność towarzyska* (,142).

Wizerunek starości a zaangażowanie w działalność organizacji i stowarzyszeń.

Porównanie dwóch grup seniorów (zaangażowanych i niezaangażowanych) pozwoliło na wykazanie istotnych statystycznie różnic (test Manna-Whitneya). W zakresie wyniku ogólnego wizerunku starości osoby zaangażowane w różne formy aktywności (średnia rang 107,16), w przeciwieństwie do osób biernych (średnia rang 84,54); $U=2647,50$; $p<0,027$; uzyskały wyższe wyniki. Analiza ujawniła także różnice w zakresie wyników dotyczących poszczególnych podskal. Okazało się, że istnieje związek istotny statystycznie pomiędzy podskalą *Aktywność seksualna* (średnia rang dla osób zaangażowanych 109,73, dla osób niezaangażowanych 76,83; $U=2216,50$; $p<0,002$.) oraz *Nowe technologie* (średnia rang dla osób zaangażowanych 107,91, dla osób niezaangażowanych 84,62; $U=2520,00$; $p<0,028$).

5.3. WIZERUNEK STAROŚCI W PERCEPCJI DORASTAJĄCYCH

Analizując korelacje między wizerunkiem starości dorastających a ich płcią i sytuacją rodzinną, wykorzystano testy nieparametryczne. Przy interpretacji wyników uwzględniono korelacje istotne na poziomie 0,05.

Wizerunek starości a płeć. Analizy (dokonane przy użyciu testu Manna-Whitneya) nie ujawniły różnic międzypłciowych w zakresie ogólnego wizerunku starości (średnia rang dla kobiet 88,17, dla mężczyzn 92,72; $U=3656,00$; $p<0,564$). Percepcja starości dorastających dziewcząt i chłopców jest podobna. Nie wykazano również istotnych statystycznie różnic pomiędzy płcią a poszczególnymi aspektami życia w starości, za wyjątkiem podskali *Aktywność seksualna* (średnia rang dla kobiet 98,07, dla mężczyzn 78,00; $U=2988,00$; $p<0,11$).

Wizerunek starości a częstotliwość kontaktów z dziadkiem/ babcią. Z uzyskanych danych wynika, że związek pomiędzy ogólnym wynikiem skali SWS a częstotliwością kontaktów z dziadkiem/ babcią, choć słaby (,228), jest statystycznie istotny. Podobnie słabe, dodatnie zależności odnotowano w odniesieniu do podskal SWS, takich jak: *Zdrowie i samopoczucie fizyczne* (,242), *Życie rodzinne* (,224), *Zdrowie i samopoczucie psychiczne* (,206), *Aktywność towarzyska* (,203) oraz *Stabilizacja finansowa* (,183) oraz *Aktywność seksualna* (,181).

Wizerunek starości a satysfakcja z relacji z dziadkiem/ babcią. Jakość łączących wnuków i dziadków relacji, choć bardzo słaba (,184), okazała się istotna dla oceny ogólnego wizerunku życia w starości. Równie słabe, dodatnie zależności odnotowano także w przypadku wyników odnoszących się do takich podskal jak: *Zdrowie i samopoczucie psychiczne* (,199); *Zdrowie i samopoczucie fizyczne* (,186); *Aktywność towarzyska* (,169); *Aktywność seksualna* (,152). Silniejszy związek obserwuje się w przypadku podskali *Życie rodzinne* (,276).

6. WNIOSKI

Przeprowadzone badania ujawniły generalnie słabe, lecz istotne zależności pomiędzy ogólnym wizerunkiem starości a zmiennymi wyjaśniającymi. Wykazano, iż wizerunek starości prezentowany przez dorastających w większym stopniu oparty jest na stereotypach niż wizerunek samych seniorów, co znajduje potwierdzenie w wielu badaniach, jednak nie dziwi. Jest to bowiem związane z ograniczonymi kontaktami osób młodych z seniorami, jeśli nie liczyć ich doświadczenia związanego z angażowaniem się w relacje rodzinne. Należy przy tym rozróżnić dwa podejścia, ocenę ludzi starszych jako anonimowej grupy (wówczas jest ona zdecydowanie bardziej negatywna i nasycona stereotypami) i znacznie bardziej pozytywną ocenę konkretnych, znanych osób (por. Nelson: 2003 225). Podobnie badani adolescenty, którym oparty w dużej mierze na stereotypach wizerunek osoby starszej nie przeszkadza w pielęgnowaniu bliskiej więzi z babcią lub dziadkiem, co z kolei przyczynia się do stopniowego łagodzenia negatywnych stereotypów, tak charakterystycznych dla młodzieży. Tym bardziej, że wielu współczesnych seniorów, pełniących rolę babci i dziadka, to osoby z trudem wpasowujące się w schemat „typowych” starszych ludzi. Są bowiem aktywne, otwarte, optymistyczne, pełne energii, patrzące w przyszłość, a nie w przeszłość, nastawione na własny rozwój i samorealizację. Znaczenie osobistego kontaktu z dziadkami/ babciami dla kształtowania pozytywnego wizerunku starości adolescentów potwierdzone zostało (H:8 i H:9) w badaniach. Wykazano bowiem istotny związek pomiędzy większą częstotliwością kontaktów z dziadkiem/ babcią oraz bardziej satysfakcjonującą ich oceną a tendencją do zaprzeczania stereotypom. Warto także zwrócić uwagę na wzajemne, obustronne, dodatnie zależności (,493) pomiędzy częstotliwością i jakością relacji. Zwiększenie częstotliwości kontaktu wiąże się bowiem z bardziej pozytywną oceną relacji, co z kolei generuje potrzebę częstszych spotkań. Jak wykazano, seniorzy w refleksji nad własną starością nie ulegają utartym, stereotypowym wyobrażeniom, postrzegając „trzeci wiek” przez pryzmat realnych doświadczeń i przeżyć dzielonych z rówieśnikami. W grupie seniorów, zgodnie z założeniami (H:1), bardziej pozytywny wizerunek starości prezentują kobiety, ulegając w mniejszym stopniu stereotypom niż mężczyźni. Fakt ten można tłumaczyć lepszą kondycją zdrowotną kobiet, dłuższą średnią wiekiem oraz większą aktywnością interpersonalną na przestrzeni całego życia. Warto jednak zwrócić uwagę że fakt, iż większość badanej grupy seniorów stanowiły kobiety, słuchaczki UTW, nie był bez znaczenia dla wyniku badania. W przeciwieństwie do seniorów, w grupie adolescentów nie wykazano spodziewanej zależności (H:7) pomiędzy płcią, która okazała się zmienną nie różnicującą obrazu starości w tej grupie wiekowej. Zgodnie z oczekiwaniami (H:2, H:5, H:6) seniorzy lepiej wykształceni, cieszący się dobrym zdrowiem, zaangażowani w różne formy aktywności, jako grupa prezentowali bardziej pozytywny wizerunek starości niż osoby bierno, mało zaangażowane. Potwierdza to teoria aktywności (*activity theory*) jako jedna z koncepcji wyjaśniających przystosowanie do starości (por. Steuden 2012: 71). Akcentuje ona aktywne uczestnictwo w życiu społecznym, jako jeden z wymiarów istotnych w osiąganiu poczucia zadowolenia i satysfakcji życiowej osób starszych. Wydaje się, że dla starzejących się społeczeństw jest to właściwy kierunek. Im więcej

„nietypowych” seniorów, tym większe szanse na zmianę stereotypowego myślenia o starości oraz na właściwe uspołecznienie najmłodszego pokolenia – ich wnuków (Sendyk, 2006: 155). Nie brakuje bowiem głosów, że rola dziadków przeżywa obecnie swój renesans (Dyczewski, 2002: 87). Dla pozytywnego wizerunku starości, wbrew założeniom (H:4), nieistotne okazało się pozostawanie w związku małżeńskim. Obraz starości osób zamężnych i żonatych został w tym względzie zrównany z obrazem prezentowanym przez seniorów pozostających w stanie bezżennym. Podobnie, wbrew założeniom (H:3), wysoka ocena warunków socjalno-bytowych nie warunkowała bardziej pozytywnego wizerunku starości. Wykazano zależność ujemną, odwrotną do spodziewanej. Biorąc jednak pod uwagę rozkład ilościowy osób oceniających swój status ekonomiczny jako zły lub bardzo zły (N=2), zasadne wydaje się sformułowanie wniosku, iż wizerunek starości osób oceniających swoje warunki socjalno-bytowe jako gorsze (to jest przeciętne), jest bardziej pozytywny aniżeli seniorów, których sytuacja oceniona została jako dobra lub nawet bardzo dobra. Rezultat ten przeczy powszechnemu przekonaniu o determinującym znaczeniu posiadania i nabywania dóbr materialnych dla poczucia szczęścia i zadowolenia z życia. Dane empiryczne nie potwierdzają bowiem tego założenia, wskazując na negatywny związek sukcesu finansowego i jakości życia (por. Górnik-Durose: 2005). Stąd też zapewne sytuacja ekonomiczna oceniana jako przeciętna okazuje się zdecydowanie wystarczająca dla pozytywnego odbioru sytuacji życiowej badanych seniorów.

Dodatkowym celem podjętych badań było wykazanie zależności pomiędzy poszczególnymi podskalami SWS opisującymi obszary życia ważne z punktu widzenia spostrzegania społecznego seniorów. Bardziej pozytywny wizerunek starości prezentują w odniesieniu do aspektu (1) *Życie rodzinne, seniorzy*, a w ramach tej grupy wiekowej kobiety. (2) *Zdrowie i samopoczucie fizyczne*, seniorzy, a w ramach tej grupy wiekowej osoby lepiej wykształcone oraz oceniające swoją sytuację bytową jako przeciętną. (3) *Zdrowie i samopoczucie psychiczne*, kobiety seniorki, osoby lepiej wykształcone, oceniające swoją sytuację bytową jako przeciętną a stan swojego zdrowia jako lepszy. (4) *Stabilizacja finansowa*, seniorzy oceniający swoją sytuację socjalno bytową jako przeciętną. (6) *Aktywność seksualna*, seniorzy oceniający stan swojego zdrowia jako lepszy oraz angażujący się w wybrane formy zorganizowanej aktywności, głównie Uniwersytety Trzeciego Wieku. Warto zaznaczyć, że w przypadku młodzieży obserwuje się tendencje do stereotypowego spostrzegania tej sfery życia przez dorastających chłopców. (7) *Nowe technologie*, seniorzy, a w ramach tej grupy wiekowej lepiej wykształceni oraz zaangażowani w działalność UTW.

Warto zaznaczyć, że bardziej pozytywny wizerunek starości w odniesieniu do każdej z podskal SWS prezentują dorastający, którzy częściej kontaktują się ze swoimi dziadkami/ babciami a łączące ich relacje oceniają jako bardziej satysfakcjonujące. Jedyna sfera, która nie pozostaje w istotnej zależności z wizerunkiem starości to *Nowe Technologie*. Częsty i satysfakcjonujący kontakt z dziadkami, nie zmniejsza stereotypizacji, podobnie jak dzieje się to w pozostałych aspektach życia. Młode osoby czują się ekspertami i do umiejętności starszych osób w tym względzie podchodzą stereotypowo i z dużą rezerwą. Jest to argument dla decydentów, wskazu-

jący ważny kierunek wzmacniania kompetencji seniorów – warto rozważyć także kwestię większego zaangażowania młodzieży w to zadanie. Niezwykle istotne jest więc podjęcie oddziaływań o charakterze edukacyjnym. Ważna jest bowiem edukacja do starości, przez starość oraz w starości (por. Kuchcińska, 2004). Każdy etap życia przynosi nowe doświadczenia, wyzwania, wartości, będące bezpośrednim udziałem osób starszych oraz tych, którzy z nimi przebywają. To doświadczenie odbywa się na płaszczyźnie indywidualnej jak i społecznej. Pielęgnować więc należy przede wszystkim bliskie relacje społeczne i związki oparte na dobrym kontakcie i wzajemności (por. Janiszewska-Rain 2005: 664).

LITERATURA

1. Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., Psychologia społeczan, Poznań 1997.
2. Bokszański Z., Stereotypy a kultura, Wrocław 2001.
3. Brzezińska A.I., Hejmanowski S., Okres późnej dorosłości. Jak rozpoznać ryzyko i jak pomagać?, w: Psychologiczne portrety człowieka, red. A. I. Brzezińska, Gdańsk 2005
4. Colman A.M., Słownik psychologii, Warszawa 2009.
5. Dyczewski L., Wiąż między pokoleniami w rodzinie, Lublin, 2002.
6. Dyczewski L., Wyobrażenia młodzieży o małżeństwie i rodzinie, Lublin 2009.
7. Górnik-Durose, M. Psychologiczne koszty materialnego dobrobytu, czyli dlaczego nie jesteśmy tym szczęśliwsi, im bogatsi?, „Kolokwia Psychologiczne” 13, 2005, s. 205-218
8. Janiszewska-Rain J., Okres późnej dorosłości. Jak rozpoznać potencjał ludzi w wieku podeszłym?, w: Psychologiczne portrety człowieka, red. A. I. Brzezińska, Gdańsk 2005
9. Kołodziej W., Bio-psycho-społeczne funkcjonowanie osób starszych a społeczne stereotypy i uprzedzenia dotyczące starzenia się i starości, w: Wybrane problemy osób starszych, red. A. Nowicka, Kraków, 2006.
10. Kowalik S., Pedagogiczne problemy funkcjonowania i opieki w starszym wieku, w: Pedagogika specjalna, red. W. Dykcik, Poznań 2002.
11. Kuchcińska M., Zdrowie człowieka i jego edukacja gerontologiczna, w: Edukacja do starości i w starości, red. M. Kuchcińska, Bydgoszcz 2004.
12. Lehr U., Oblicza starości, „Etnografia Polska”, t. XLVII: 2003, z. 1-2, s. 71-102.
13. Lippmann W., Public Opinion, New York 1922.
14. Maciantowicz E., Poglądy współczesnej młodzieży na starzenie się i starość, w: Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. Steuden S., M. Marczuk, Lublin, 2006.
15. Mead M., Kultura I tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego, Warszawa 1978.
16. Minois G., Historia starości. Od antyku do renesansu, Warszawa 1995.
17. Nelson T., Psychologia uprzedzeń, Gdańsk, 2003.
18. Olejniczak P., Wsparcie społeczne i jego znaczenie dla osób starszych, „Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne”, nr 3,2, 2013, s. 183-188.
19. Potent-Ambroziewicz M., Starość w języku młodzieży współczesnej, Lublin 2013.
20. Rembowski J., Ludzie starzy w postawach młodzieży. „Chowanna”, 3 – 4: 1990, s. 363 – 379.
21. Sendyk M., Osoby starsze w roli dziadków, w: Wybrane problemy osób starszych, red. A. Nowicka, Kraków 2006.
22. Straś-Romanowska M., Późna dorosłość. Wiek starzenia się, w: Psychologia rozwoju człowieka, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, Warszawa 2003.
23. Steuden S., Psychologia starzenia się i starości, Warszawa 2012.
24. Steuden S., Poradnictwo psychologiczne dla osób w okresie późnej dorosłości, w: Poradnictwo psychologiczne, red. Cz. Czabała, S. Kluczyńska, Warszawa 2015.

25. Szarota Z., Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki, Kraków 2004.
26. Wandrasz M., Starość i jej postrzeganie przez ludzi młodych, w: Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii, red. A. Fabiś, Sosnowiec 2015.
27. Wiechetek M., Zarzycka B., Steuden S., Percepcja roli i znaczenia osób starszych w wychowaniu młodego pokolenia. Badania empiryczne gimnazjalistów, w: Starzenie się a satysfakcja z życia, red. S. Steuden S., M. Marczuk, Lublin, 2006.
28. Zych A., Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej, Katowice, 1999.